

Karykatura jako źródło historyczne

W dzisiejszych czasach, kiedy to środki masowego przekazu czynią młodzież i dorosłych biernymi odbiorcami manipulowanej (...) informacji, szczególnie ważne jest, by uczeń potrafił krytycznie analizować i wartościować źródła...

D. J. Steel, L. Taylor, Family History in Schools, London, 1 973, s. 2.

Z roku na rok karykatura jako metoda i źródło historyczne uzyskuje coraz większe znaczenie w procesie kształcenia historii, wiedzy o społeczeństwie czy języka polskiego. Tendencja jest w pełni uzasadniona. Wystarczy posurfować po Internecie, aby przekonać się, że kultura (bo to już chyba jest kultura...) porozumiewania się – przekazywania informacji za pomocą obrazów jest dominującym środkiem komunikacji. Obraz bierze górę nad literą tekstu. Obraz dołączony do tekstu świadczy o zawartości. Czasem wystarczy spojrzeć na ilustrację, aby poznać tezę jaką twórca zaproponował w tekście. Autorzy natomiast – dołączając ilustracje do tekstów – wybierają te, które niosą ze sobą jak największy bagaż skojarzeniowo – emocjonalny, czasem ideologiczny. Wszystko po to, by zwrócić uwagę, by zatrzymać potencjalnego odbiorcę – konsumenta. By ten – scrollując – przewijając palcem myszy suwak, zatrzymał się na chwilę, zainteresował, kliknął w odnośnik. W nowej podstawie programowej nauczania historii, wiedzy o społeczeństwie i na języku polskim w szkole podstawowej i ponadpodstawowej jeszcze bardziej niż dotychczas będą wykorzystywane jako metody i formy pracy: prace ze źródłem (tekstem jak i ikonografią), dyskusja w tym argumentowana, antytezowanie i praca w grupach. Dlaczego więc nie wykorzystać pasji młodego pokolenia do lajkowania i dyskusowania o memach. Dzisiejszy mem to nic innego jak karykatura, satyra czy propaganda.

Już w szkole podstawowej (nowa podstawa programowa) na języku polskim uczniowie kształcą umiejętność szukania wspólnych mianowników między tekstem pisanym (wiersz, tekst popularnonaukowy, prozatorski) a grafiką. Sprawdza się umiejętność uzasadniania, wnioskowania w drodze analizy różnic i podobieństw przedstawianej literatury i grafiki. W szkole ponadpodstawowej należy wykorzystać i doskonalić nabyte przez uczniów umiejętności.

Należy zwrócić uwagę, iż w nowej podstawie programowej w szkołach ponadpodstawowych na lekcjach historii szczególnie nacisk jest położony na historię najnowszą. Nie uciekniemy więc od ikonografii. Dla wielu nauczycieli praca z ikonografią jest ważnym elementem lekcji. To wyzwanie zarówno dla nauczyciela jak i zespołu klasowego. Nauczyciel powinien właściwie i celowo dobrać materiał źródłowy. Niełatwym okazuje się postawienie pytań i udzielenie na nie odpowiedzi. W obecnych czasach dzięki zaawansowanej technologii informatycznej, bogactwie zasobów internetowych, jak i działalności dydaktycznej np. IPN – u zadanie to staje się łatwiejszym. Ten artykuł powstał w odpowiedzi na potrzebę tych nauczycieli, którzy zamierzają w przyszłości realizować zadania interpretacji tego typu zadań.

Bliższe zapoznanie się z karykaturą historyczną, przeanalizowanie wielu setek rysunków satyrycznych pozwoliło mi dokonać choćby podstawowej klasyfikacji karykatur. Podziału dokonałam z perspektywy nauczyciela historii i wiedzy o społeczeństwie. Otóż karykaturę można podzielić na:

1. personalną (osobową) – gdy rysownik zmierza jedynie do satyrycznego sportretowania konkretnej osoby, zniekształcając np. jej fizjonomię, wyolbrzymiając lub szczególnie akcentując jakąś cechę wyglądu zewnętrznego, często przedstawiając ją z typowymi dlań atrybutami lub też w charakterystycznej pozie, typowym odzieniu bądź wypowiadającego jednoznacznie kojarzące się z tą osobą słowa;
2. obyczajową – przedstawiającą w sposób humorystyczny, ironiczny, często wykpiwający relacje międzyludzkie zachodzące w danym miejscu w określonych realiach historycznych. Postaci występujące w takiej karykaturze są najczęściej anonimowe, a rysownik koncentruje się najczęściej na pewnych nawykach lub obyczajach, utrwalając nierzadko występujące w świadomości odbiorców stereotypy;
3. polityczną – komentującą w sposób satyryczny wybrane, najczęściej głośne wątki i wydarzenia zachodzące w określonym regionie, kraju, klasie politycznej lub środowisku władzy państwowej, a nawet w stosunkach międzynarodowych.

Karykatura to najczęściej rysunek lub grafika przedstawiająca określone wydarzenia, procesy, sytuacje, postaci, instytucje i przedmioty w sposób aluzyjny, często ośmieszający, nierzadko przesadnie subiektywny. Wielokrotnie bywała argumentem w walce politycznej między partiami i stronnictwami, środowiskami społecznymi, a także państwami na arenie międzynarodowej. Stosując karykaturę na lekcjach historii, należy więc pamiętać, że jest ona dokumentem bardzo subiektywnym, często tendencyjnym, wykorzystującym humor do zwalczania przeciwników politycznych. Dokonując analizy tego typu źródła, należy zwrócić uwagę, jakie środowisko społeczne lub polityczne reprezentuje wybrana przez nauczyciela karykatura – kto za nią stoi lub przeciwko komu jest skierowana i do jakich problemów się odnosi. Istotne jest także ustalenie,

na bazie jakiej ideologii czy jakiego światopoglądu została stworzona. Bez wątpienia interesujące będzie też stwierdzenie, kto był jej adresatem, czy ma ona charakter intelektualny, zakamuflowany, czy też jest adresowana do tzw. szerokiego odbiorcy. Warto przy tym zwrócić uwagę na to, jakich użyto technik, zabiegów, aby dokonać „karykaturalnej” interpretacji – czyli jak przedstawiono postaci, jakich środków użył autor, aby je ośmieszyć bądź skrytykować. Interpretację karykatur należy polecić szczególnie przy poznawaniu historii ostatnich dwóch stuleci, gdyż dopiero szeroki rozwój prasy zapewnił jej bujny rozwój i stałe miejsce wśród sposobów komentowania zachodzących zdarzeń przez publicystów i różnorodne koła polityczne.

Wynika stąd, że analiza karykatury nie jest zabiegiem łatwym i dokonać jej w sposób właściwy będzie mogła tylko dobrze przygotowana do pracy źródłowej grupa uczniowska, jednak efekty takich działań są zwykle bardzo satysfakcjonujące i wpływają na jeszcze większe uaktywnienie młodzieży w pracy szkolnej tego typu.

Zacznijmy od karykatur powszechnie znanych i wydaje się dość prostych w interpretacji i stawianych doń pytań.

Karykatura 1.

Do zadania nauczyciel zamieszcza odczyt Emanuela Siyes „Czym jest stan trzeci?” a następnie formułuje pytanie.

Na podstawie tekstu i karykatury określ położenie ekonomiczne stanu trzeciego.

Określ, czego domagał się stan trzeci, czy jego oczekiwania były zasadne?

Karykatura 2.

Na podstawie karykatury i wiedzy pozarzędłowej określ , czego dotyczyły trzy pytania referendum z czerwca 1946 r. Odnies się do elementów graficznych.

Wyjaśnij cel propagandowy autora karykatury.

Karykatura 3.

Czarodziej z COP

- A. Podaj nazwisko postaci przedstawionej na rysunku.**
- B. Rozszyfruj skrót COP.**

Dr Anna Olczak